

NAVOIY ASARLARINING TILSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI

Burxonova Madinabonu Sayidkamol qizi

Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: Maqolada tilimiz Navoiy davridan buyon shakllanib, rivojlanib, yanada mukammalashib kelganligi haqida bahs yuritilgan. Shu nuqtayi nazardan hozirgi o'zbek tilimizni ham Alisher Navoiy asarlarisiz tasavvur etish mushkulligi, o'zbek tilimizning har bir sathini o'rganishda Navoiy asarlaridan foydalanishning ijobiy tomonlari tadbioq etilgan.

Kalit so'zlar: qanoat, notiqlik san'ati, lug'at

Hazrat Navoiyning asarlari ham tarbiyaviy, ham ta'limiy nuqtayi nazardan nodir namunalardir. Shuningdek, shoirning bizga qoldirgan merosi chuqur mazmun va go'zal badiiy shakl uyg'unligiga ega. Navoiy bir mavzuni qalamga olar ekan, uni mumtoz darajaga yetkazgandan so'nggina yakunlaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, har bir misrasi pandnoma, nasihatnoma va to'g'ri yo'limiz mayog'idir. Shoir asarlarining bugungi kungacha yetib kelishi va hali hamon o'rganishda davom etilayotganligi uning ochilmagan qirralari ko'pligidan, mazmuni sermahsulligidan dalolatdir.

Navoiy asarlarining tili va mazmuni adabiyotimizni yuqori cho'qqiga olib chiqdi va shu bilan birga o'zbek tilimizni ham taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tilimiz Navoiy davridan buyon shakllanib, rivojlanib, yanada mukammalashib kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan hozirgi o'zbek tilimizni ham Alisher Navoiy asarlarisiz tasavvur etish mushkul. O'zbek tilimizning har bir sathini o'rganishda Navoiy asarlaridan foydalanish maqsadga muvofiq ishdir.

Hozirgi tilshunosligimizni o'quvchilarga tushuntirishda ham Navoiy asarlaridan foydalanish ancha samarali natijalarga olib kelmoqda. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining har bir o'zbek tiliga asoslangan darsliklarida bobomizning yetuk fikrlari o'rin olgan. Goh bu fikrlardan mazmun jihatini inobatga olinib foydalanilsa, goh bu fikrlarni grammatik tomonlama talqin etish uchun keltirib o'tilgan. Bu esa Navoiy fikrlarini ko'p maqsadlarda ifodalanishi mumkinligini aks ettiradi.

Biz tadbioq etmoqchi bo'lgan umumiy o'rta ta'limning 10-sinflari uchun mo'ljallangan ona tili darsligi ham Navoiy asarlaridan holi qolmagan. 23-dars

“Qo’shma gaplar uslubiyati”¹ mavzusida Navoiyning Benazir fikri keltirilgan. Darsning topshiriq qismida “Zulqarnayn va uning qo’shini” haqidagi matn berilgan. Topshiriqqa ko’ra, matndan yashiringan ramzlarni topish buyrug’i ifodalangan. Undan so’ng esa, Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridan mavzu matniga mos hikmat dan iqtibos berilgan. U quyidagicha: *“Qanoat qo’rg’ondir — u yerga kirsang, nafs yomonligidan qutulasan; yuksaklikdir — unga ko’tarilsang, dushman va do’stga qaramlikdan xalos bo’lasan”*. Qanoat haqidagi fikrning berilishidan birinchi maqsad — o’quvchilarga qanoatga doir qarashlarni singdirish; ikkinchidan — berilgan fikrni qo’shma gap nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilish. O’quvchilar qo’shma gapni tahlil qilar ekan, albatta, uning mazmuniga ham to’xtalib o’tadi. Bu esa o’quvchiga ijobiy xislatlarni egallashga yordam beradi. Bilamizki, 10-sinf o’quvchilari yoshiga ko’ra balog’atga yetay degan paytda. Bunday vaqtda ularda qanoat, adolat, saxiylik kabi tushunchalarning tub ildizlari allaqachon o’rin olib bo’lgan bo’ladi. Lekin bu tushunchalarning mohiyatini bilmasligi, kimgadir tushuntirib berolmasligi mumkin. Dars davomida bu fikrlarning yana takrorlanishi o’quvchining fikrlarini mustahkamlaydi. Bir yildan so’ng katta hayotga qadam qo’yadigan o’quvchi uchun bu juda zarur. Shu bilan birga gapning sintaktik tahlilini ham chuqurroq tushunib oladi. Oddiy gaplardan ko’ra Navoiy fikrining bunday mavzularga jalb qilinishining asosiy sababi uning estetik hamda didaktik ahamiyatidir.

Xuddi shu sinfning bir necha sahifasidan o’tib, 26-darsida ham Navoiy fikri keltirib o’tiladi. 26.1-mashqda Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridan yana bir parcha taqdim etiladi. Mashq shartida esa “matnni o’qing va so’zlovchining majburiyatlari nimalardan iborat ekanini yozma ifodalang” buyrug’i beriladi. Matn quyidagicha: *“Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarining voizlikka (notiqlik san’atiga) bag’ishlangan 24-faslida shunday yozadi: “Va’z bir murshid va ogoh ishidur va aning nasihatini qabul etgan maqbul kishidur. Avval bir yo’lni bormoq kerak, andin so’ngra elni boshqarmoq kerak. Yo’lni yurmay kirgan itar va g’ayri maqsud yerga yetar. Voiz uldurki, majlisig’a xoli kirgan to’lg’ay va to’la kirgan xoli bo’lg’ay. Voizkim, bo’lg’ay olim va muttaqiy — aning nasihatidin*

¹Adabiyot: 10-sinf uchun darslik/ Mualliflar: B. Mengliyev va boshq. Toshkent—2022. – 84- b.

chiqqan shaqiy. Ulki, buyurib o'zi qilmag'ay, hech kimga foyda va asar aning so'zi qilmag'ay".

Ushbu matndan so'ng "So'z yasovchi qo'shimchalar uslubi" nazariy tushunchalar asosida o'quvchilarga tushuntirilgan². O'quvchilar matn orqali so'zlovchining majburiyatlari nimalardan iborat ekanliklarini bilib olish bilan birgalikda, matnda keltirilgan so'zlarning yasovchi qo'shimchalarini topib, grammatik jihatdan tahlilga erishishlari mumkin.

Matn mazmuniga to'xtalar ekanmiz, noptiqlik, shuningdek, nutq madaniyatiga qadimdan katta e'tibor qaratilgan. Bu sohada g'arb allomalari kishini ishontirish mahorati bilan nom taratgan bo'lsa, sharq mutafakkirlari esa nutq madaniyatini asosan, suhbat odobi sifatida bayon etishgan. So'z mulking sultoni Alisher Navoiy bu sohada ko'plab ishlarni amalga oshirgan. U o'zining bir necha asarlarida nutq madaniyatiga doir qarashlarini aks ettirgan. Hazratning notiqlik va tilshunoislikka oid qarashlari nafaqat "Mahbub ul-qulub", balki "Muhokamat ul-lug'atayn", "Chor devon", "Xamsa", ruboiy, qit'a va g'azallarida ham uchraydi. 10- sinf darsligida berilgan yuqorida notiqlikka doir fikr ham Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asaridan keltirilgan bo'lib, Navoiy Vozilik kimlar ishi ekanligi va insonlarga qanday foydalar berishi haqida fikr yuritadi. Shu bilan birgalikda, notiq kishi tinglovchilarning Yoshi, kasb-kori, dunyoqarashini inobatga olib fikrini bayon etmog'i kerak.

Navoiy asarlarining darsliklarda berilish sabalarini yuqorida ko'rib o'tdik. Bularga qo'shimcha ravishda bir nechta takliflarimizni bayon etmoqchimiz:

1. Navoiy tili hozirgi tilimizga nisbatan biroz lug'at bilan ishlaydigan o'rinlarga muhtojligi sababli matn berilayotganda "Navoiy asarlari lug'ati" bilan ishlashni ham tavsiya qilamiz. Bunda lug'at aynan darslikda keltirilishga muhtoj emas. O'quvchi uni mustaqil ravishda ham izlanib topsa bo'ladi. Bunda o'quvchining topqirlig va dunyoqarashi kengayadi. Lug'at bilan ishlash aynan "Voizlik" matni berilgan o'rinda muhimroq. Chunki matn aslidan aynan ko'xhirmoq tarzida berilgan. Bu yaxshi, o'quvchi asl matn bilan tanishadi hamda lug'at bilan ishlash texnikasini o'rganadi.

² **Adabiyot: 10-sinf uchun darslik/ Mualliflar: B. Mengliyev va boshq. Toshkent—2022. – 92- b.**

2. Har bir matn o'zining topshirig'i bilan birgalikda berilgan. Ammo bunga qo'shimcha tarzda o'qituvchi matnning umumiy g'oyasi nimadan iboratligi borasida biroz bahs yuritsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Kichik sinflarda matnlar mavzuga mosligi yaqqol bilinib turadi. Ammo yuqori sinflarda mustaqil fikrlashga undash qasd qilinib matnning mavzuga mosligiga uncha diqqat qaratilmaydi. Buni o'quvchilarning o'qiga yuklash lozim. "Matn mavzuga mosmi, mos emasmi" topshirig'I ustida munozara olib borilsa, o'quvchilardagi mustaqil fikrlarni ham rivojlantirishga hissa qo'shilgan bo'lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдуқодиров А. Тасаввуф, навоийшунослик ва адабий таълим масалалари. – Хужанд: Нури маърифат, 2019. – 296 б.
2. Adabiyot: 10-sinf uchun darslik/ Mualliflar: B. Mengliyev va boshq. Toshkent—2022. – 224 b.
3. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamgarmasi nashriyoti, 2006. – 160 b.
4. Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поэтикаси. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 426 б
5. Навоий А. МАТ. 20 томлик. Т.16. – Тошкент: Фан, 2000. – 329 б.
6. Рез З. Я. Методика преподавания литературы. –М.: Просвещение, 1977. – 384 с.